

prof. dr. A.C. Zijderveld

'Koppelteken-Nederlanders'

Belangrijk is dat etnische groeperingen zich politiek mobiliseren om de sociaal-economische en politieke belangen van de groep te bevorderen en te verdedigen. Zijderveld stelt in dit artikel vast dat we zullen moeten wennen aan het fenomeen 'koppelteken-Nederlanders'. Integratie met behoud van eigen culturele identiteit is mogelijk door beleid te voeren tegen grootstedelijke armoede, de minderheden als subject te beschouwen en het beleid op naturalisatie te richten.

Nederland heeft een aantal belangrijke veranderingen doorgemaakt sedert de jaren zestig. Eén van de belangrijkste is het feit dat we in toenemende mate een multiculturele samenleving zijn geworden. Voor de oorlog hadden we een relatief kleine joodse groepering die de eigen cultuur, het eigen geloof met de daarbij horende identiteit en levensstijl, bewust in stand hield. Ook waren er Italianen die, vaak als seizoenwerkers (ijsventers, schoorsteenvegers), sociaal en cultureel gezien een aparte groepering vormden. Zoals over de hele wereld waren ook de Chinezen een herkenbare zij het alweer kleine groep. Multicultureel was ons land niet echt, omdat het om kleine en in het alledaagse leven meest onopvallende groepen ging. Integratie en participa-

tie in de samenleving als geheel waren toen nog geen maatschappelijke en dus ook geen politieke problemen.

Na de oorlog werden de zogeheten 'Indische Nederlanders' snel en relatief probleemloos geïntegreerd. De Molukkers waren een uitzondering, omdat zij hun noodgedwongen verblijf in ons land als tijdelijk zagen en bewust wilden blijven zien. Anders dan andere culturele minderheden beoogden zij om, als de tijd daartoe politiek rijp zou zijn, naar hun land van oorsprong terug te keren. Het almaar uitblijven van die tijd leidde met name onder de volgende generatie tot spanningen die zich medio jaren zeventig ontladden in enkele terreuracties. De hevigheid daarvan verbijsterde. Het beheersen van de gemoederen was des te moeilijker, omdat Nederland uiteraard niet in staat was een politieke oplossing voor het probleem van een onafhankelijke Molukse staat bij Indonesië te bepleiten, laat staan te forceren. Er werd tegen de actievoerders hard opgetreden, maar tegelijkertijd werd de dialoog met de Molukse gemeenschap niet afgebroken. In tegendeel, ze werd versterkt en dat heeft vruchten afgeworpen. Veel ingrijpender waren de veranderingen

Prof. dr. A.C. Zijderveld (1937) is hoogleraar Sociologie aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam.

die vanaf de jaren zestig zijn ingetreden. Aanvankelijk werden de uit Zuid-Europa, Noord-Afrika en Turkije gerecruteerde arbeidskrachten die het werk moesten verrichten dat tengevolge van de toegenomen welvaart door Nederlandse werknemers niet meer werd verricht, nog aangeduid als 'gastarbeiders'. En zo zagen zij zichzelf ook: ze zouden eens weer naar hun land van oorsprong en hun families terugkeren om daar met de verworven welvaart een materieel beter bestaan op te bouwen. In de jaren zeventig en tachtig werd allengs duidelijk dat het tegendeel aan het gebeuren was. Hoewel hun kansen op de arbeidsmarkt beduidend slechter waren dan in de jaren zestig, vestigden vooral de meeste Marokkanen en Turken onder deze 'gastarbeiders' zich voorgoed in ons land en haalden ook hun gezinnen naar Nederland. Zoals meestal het geval is met migranten, concentreerden zij zich in de grote steden. In de jaren zeventig tenslotte vestigden zich ook vele Surinamers gebruikmakend van hun Nederlandse staatsburgerschap in ons land. De inmiddels helaas juist gebleken slechte politieke en economische vooruitzichten van een onafhankelijk Suriname fungeerden als *push factor*, de welvaart en de sociale zekerheid van Nederland als *pull factor*. Deze opmerkelijke migratiestroom werd alweer vooral door de grote steden opgevangen.

Etniciteit

Daarmee is Nederland in een nieuwe situatie terechtgekomen. Weliswaar waren we vanouds gewend aan levensbeschouwelijke pluriformiteit maar die was inhoudelijk 'typisch Westers' (namelijk katholiek, protestants, humanistisch). De daaraan inherente conflicten hadden we geneutraliseerd en gepacificeerd in de verzuiling. Na de jaren zestig werden we geconfronteerd met een groeiende groep islamieten en kleinere doch ook sterk toenemende groepen boed-

dhisten en hindoes. De islam is inmiddels naast het christendom de tweede godsdienst in Nederland geworden. Daardoor is ons land op een nieuwe manier levensbeschouwelijk pluriform. (De aantallen zijn nog niet groot, maar wel spectaculair gestegen. In 1960 woonden 1.399 islamieten en 424 boeddhisten en hindoes in ons land. In 1989 schatte het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) deze aantallen op 406.000 en 79.000.) Hoe verhouden wij kerkelijke christenen, onkerkelijke 'cultuurchristenen' en humanisten ons tot de islam, waar we, afgezien van kranteberichten over 'fundamentalisten', doorgaans erg weinig van afweten. Ik kom aanstonds terug op deze belangrijke, religieuze factor.

Belangrijker is echter volgens mij het feit dat we met dit alles geconfronteerd worden met een nieuw maatschappelijk en cultureel fenomeen: de etniciteit. In de Verenigde Staten kent men dit fenomeen door de aanwezigheid van de *blacks* en de *native Americans*, maar ook door de diverse immigrantengroeperingen al erg lang. Voor ons is het nieuw. Etniciteit is het maatschappelijke en vooral culturele verschijnsel dat mensen zich bewust aaneenscharen, niet zozeer omdat ze burgers van een bepaalde natie-staat zijn, doch omdat ze van mening zijn tot een historisch gegroeide *ethnos* - volk - te behoren, dat zijn eigen taal, zeden, waarden en normen (dat wil zeggen: zijn eigen cultuur) heeft. Vaak ook speelt een gemeenschappelijke biologische herkomst, meestal onzuiver aangeduid met 'ras', een rol, maar nodig is dat niet, zoals onder andere het voorbeeld van de Franse Canadezen aantoonde.

Toch is dit 'gevoel' van culturele en maatschappelijke saamhorigheid niet voldoende om van etniciteit te spreken. Belangrijk is vooral het feit dat een etnische groepering zichzelf politiek mobiliseert om de sociaal-economische en politieke belangen van de eigen groep te bevorderen en te verdedi-

gen. Etniciteit heeft dus niet alleen met cultuur doch evenzeer met belangen te maken. In het laatste lijkt zij sociologisch gezien op de fenomenen klasse en stand. Etnische minderheden kunnen en zullen in de klassen- en standenstructuur vaak onderaan de ladder leven. Maar dat is niet altijd het geval. In de Verenigde Staten bij voorbeeld is de *Jewish Community dominant upper class*, in tegenstelling tot de *Black Community* die zeker tot aan de jaren zestig massaal en massief onderaan de maatschappelijke ladder stond. Sedert de jaren zestig is er in de 'Afro-Amerikaanse' gemeenschap sprake van een zekere opwaartse mobiliteit. Op dit moment is er vooral in de grote steden nog steeds een zeer grote zwarte onderklasse, maar daarboven heeft een zwarte middenklasse zich ontwikkeld, terwijl er nu ook een kleine, zeer welvarende zwarte elite is. Het interessante is dus dat etnische saamhorigheid niet altijd met één bepaalde klasse samenvalt, doch op den duur de bestaande klassen- en standenstructuur van de samenleving als geheel overneemt, zij het dat de lagere rangen disproportioneel in omvang blijven. We mogen voor de toekomst dezelfde sociologische dynamiek verwachten in de culturele minderheden van onze samenleving.¹

Het besef een cultureel samenhangende 'natie', een *ethnos* te zijn, hoeft niet altijd te leiden tot het politieke verlangen ook een eigen staat te verwerven. De zigeuners bij voorbeeld zijn een volk met een uitgesproken eigen cultuur en een goed voorbeeld van etniciteit. Ze hebben echter nooit een eigen, autonome natie-staat willen oprichten. Voorzover zij zich niet geheel assimileerden, vormden door de eeuwen heen de joden een *ethnos* en de zionisten onder hen hebben wel een natie-staat opgericht. De Surinamers die zich in ons land hebben gevestigd waren en zijn Nederlandse staatsburgers, maar voorzover zij zich niet geheel aan onze maatschappij en cultuur hebben

geassimileerd, zijn ze een op etniciteit gebaseerde 'culturele minderheid'. Overigens geldt hier wat ook elders voorkomt: de etniciteit kent vaak grote onderlinge verschillen. Het is de vraag of de Creolen, Hindoestanen, Javanen en andere Surinaamse groeperingen niet afzonderlijke etnische

Wie de etnische cultuur wil wegnemen kan op sterke reacties rekenen

groeperingen vormen. Gezamenlijke belangen kunnen het echter nodig maken de etnische krachten te bundelen.

De etnische cultuur is een bron van inspiratie en een basis voor een collectieve identiteit die kracht en samenhang geeft aan de belangenstrijd die gevoerd wordt. Wie haar wil wegnemen, kan op sterke reacties rekenen.

We waren tot aan de jaren zeventig wel levensbeschouwelijk multi-cultureel, maar niet of nauwelijks etnisch multi-cultureel. Hoe moeten we hiermee omgaan? We weten er niet goed raad mee.

Vooronderstellingen

In dit artikel ga ik uit van enkele vooronderstellingen die omwille van de duidelijkheid kort opgesomd moeten worden. Ik ga er om te beginnen vanuit dat we politiek gezien een integratie en participatie van gevestigde migranten in onze Nederlandse samenleving wenselijk achten. Het lijkt me evident dat een beleid van terugkeer naar

1. Zie N. Glazer, D. P. Moynihan, eds., *Ethnicity. Theory and Experience*, Harvard University Press, 1975.

het land van herkomst onwenselijk en in ieder geval onrealistisch is. Ook is het evident dat gettovorming of de één of andere vorm van apartheid van migranten in onze maatschappij onaanvaardbaar is, ook indien bepaalde groeperingen onder de migranten dat zelf zouden wensen. Het beleid van onze overheden en van de migrantenorganisaties moet gericht blijven op integratie en participatie. Ten tweede is het mijns inziens belangrijk levensbeschouwelijke en etnische pluriformiteit te onderscheiden. Ondanks interne differentiaties is de islam een religie die dwars door de etnische verschillen heen gaat, of deze overstijgt. Gezien ons verzuilde verleden is te verwachten dat, hoe kleinschalig percentagegewijs ook, een vorm van islamitische verzuiling bij zal gaan dragen tot een integratie en participatie van migranten met behoud van deze levensbeschouwelijke identiteit. Ik kom daar later nog kort op terug.

Voor een beleid van integratie en participatie is de etniciteit een veel moeilijker factor. Etniciteit, zo zien we alom in de wereld, bevordert maar al te gemakkelijk separatie, afscheiding, en roept bij de meerderheid gevoelens van onrust en soms zelfs ook racistische haat op. Het is zaak er met prudentie mee om te springen.

Ten derde, ik ben er steeds meer van overtuigd geraakt dat de media dikwijls een negatieve rol spelen. Hun motto schijnt te zijn dat goed nieuws geen nieuws is. Bijgevolg vernemen we alleen wat er problematisch is in de verhouding tussen autochtonen en allochtonen. Er zijn in de grote steden grote problemen onder de allochtonen onderling (zoals die er zeker ook in de autochtone bevolking zijn) en vooral zijn er tal van spanningen tussen autochtone bevolking en allochtone groeperingen. Toch gaat er - niet zelden in het kader van de sociale vernieuwing waar vaak onverantwoord lacherig over wordt gedaan - in diverse wijken van de grote stad ook veel

goed, worden conflicten gezamenlijk opgelost of beheerst, stellen migrantenorganisaties zich opvallend positief en verantwoordelijk op. Alleen horen we daar nooit iets over. Toen in 1986 dr. Wiebe de Jong aan de Erasmusuniversiteit Rotterdam zijn dissertatie over 'Inter-etnische verhoudingen in een oude stadswijk' (Delft: Uitgeverij Eburon, 1986) verdedigde, werd door de universiteit een persconferentie belegd. Maar toen de journalisten de hoofdconclusie vernamen, namelijk dat in de onderzochte stadswijk door gezamenlijk overleg autochtone en allochtone bewoners zelf hun conflicten oplosten en beheersten, dropen ze teleurgesteld af en werd er niet of nauwelijks melding van dit onderzoek gemaakt. Ze hadden kennelijk gehoopt dat er weer slecht nieuws over 'het minderhedenprobleem' te berichten was. Het 'goede' nieuws van De Jong was voor hen geen nieuws.

Ten vierde, hier nauw bij aansluitend moeten zowel autochtonen als allochtonen er meer dan ooit voor waken dat ondanks (en vaak: dankzij) alle goede bedoelingen van de verzorgingsstaat minderheden het etiket van zieligheid en hulpbehoevendheid krijgen opgedrukt. Voorkeursbehandeling, 'positieve discriminatie', of hoe het ook genoemd mag worden veroorzaakt niet alleen scheve ogen bij de niet-etnische groeperingen in ons land die ook recht hebben op de verworvenheden van de verzorgingsstaat (waaronder vooral behoorlijke woonruimte). Wat nog erger is, een dergelijk 'beleid' reduceert de desbetreffenden tot 'zielepieten waar wat extra's voor gedaan moet worden'. Soms komt het dicht in de buurt van een omgekeerd racisme! Overigens is het een eerste teken van geslaagde integratie, wanneer allochtonen zelf zich daartegen gaan verzetten en de zelf-organisatie en zelf-redzaamheid als uitgangspunten van hun beleid maken.

Integratie en participatie

Assimilatie is integratie met opgeven van eigen culturele (levensbeschouwelijke en/of etnische) identiteit. Het maatschappelijke model voor assimilatie is de smeltkroes: culturele eigenheid moet verdwijnen, moet oplossen in een groot en vaag iets - de 'Nederlandse cultuur'. Zouden we een dergelijk beleid van aanpassing voorstaan, dan komen we in enkele grote problemen terecht. Allereerst, wat is 'de Nederlandse cultuur'? Is dat een eenduidige mono-cultuur? Waaraan moet men zich als Marokkaan of Turk aanpassen? En dan, om op te gaan in iets dat niet erg duidelijk is (gelukkig, want was het duidelijk dan zaten we in nationalisme verstrikt), moeten we mensen waarschijnlijk met geweld ontdoen van hun cultuur. Dat wil zeggen van hun taal, hun geloof, hun waarden en normen. Op een democratische manier zal men assimilatie niet tot stand kunnen brengen. Maar afgezien daarvan lijkt het mij voor een partij als het CDA, dat in het huidige politieke spectrum meer dan enig andere partij nadruk legt op het belang van waarden en normen, onaanvaardbaar om mensen van hun culturele identiteit te beroven. Assimilatie druipt in tegen de basisprincipes van de christendemocratie.

Islamitische verzuiling zal bijdragen tot participatie en integratie van migranten

Maar we staan ook niet gettovorming of een andere vorm van apartheid voor. Culturele minderheden moeten integreren, moeten kunnen bijdragen tot onze vanouds pluri-

forme samenleving. Niet de smeltkroes maar het mozaïek is het maatschappijmodel dat we nastreven: onderdelen behouden hun eigen kleur en relatieve eigenheid doch dragen bij tot het geïntegreerde geheel. Dat geheel is niet een losse som van delen, doch een configuratie - een multi-culturele samenleving. De vraag is dan hoe een integratie van culturele minderheden gerealiseerd kan worden onder een gelijkijdige erkenning van hun culturele eigenheid en identiteit. De volgende punten lijken mij hier van belang.

Om te beginnen is mijns inziens de islam voor het CDA het geringste probleem. De verzuiling is vanouds in Nederland het instrument voor levensbeschouwelijke minderheden (vooral de katholieken en de gereformeerden) geweest om te integreren, volop deelgenoot van de samenleving te worden, met behoud van de eigen identiteit. Het betrof hier een maatschappelijke en politieke zelf-organisatie op levensbeschouwelijke grondslag die sedert 1917 grondwettelijk is verankerd. Door zich als zuil in de maatschappij en de politieke arena op te stellen, verwierf een levensbeschouwelijke minderheid macht en was daardoor niet langer afhankelijk en hulpbehoevend. Natuurlijk is de verzuiling - die in de cruciale sectoren van de samenleving, namelijk het onderwijs, de gezondheidszorg en de media, nog steeds bestaat - niet meer wat zij was en dat is maar goed ook. Zij is inhoudelijk-ideologisch niet meer fanatiek en 'fundamentalistisch', veeleer algemeen-cultureel en pragmatisch. Welnu, het CDA zou islamitische organisaties desgevraagd met raad en daad moeten bijstaan om een eigen vorm van verzuiling te realiseren en waar die al gaande is, zoals in het onderwijs en de media, die moeten stimuleren. Islamitische verzuiling, zo heb ik eerder geargumenteerd, is een typisch Nederlandse manier van integratie met behoud van eigen levensbeschouwelijke identiteit. Interes-

sant is bovendien dat zij, om getalsmatig enige kans van slagen te hebben, inter-etnisch moet zijn. Bovendien neemt het zowel het niet ten onrechte gevreesde (vooral shi'itische) fundamentalisme als diverse politiek-reactionaire invloeden vanuit Turkije en Marokko de wind uit de zeilen.

Maar ik zei het al eerder, etniciteit is voor ons Nederlanders een groter en moeilijker probleem. Hoe is integratie mogelijk met behoud van de eigen etniciteit? Naar mijn mening krijgen wij in de nabije toekomst wat Amerika allang kent. Daar is sinds decenia bekend de *hyphenated American*. Een hyphen is een koppelteken: *German-American*, *Dutch-American*, *Polish-American*, *Irish-American*, maar ook *Afro-American* en *Latino-American*. Ze zijn allen Amerikaans maar voegen daar hun eigen etnische identiteit aan toe. Wij zullen niet alleen moeten gaan wennen aan het fenomeen van de 'koppelteken-Nederlanders', doch er ook beleidsmatig bewust naar toe moeten werken: de Turks-Nederlanders, Marokkaans-Nederlanders, Surinaams-Nederlanders, Moluks-Nederlanders. Hoe moeten we ons deze integratie met behoud van eigen culturele identiteit (eticiteit) voorstellen?

Koppelteken-Nederlanders

Om te voorkomen dat koppelteken-Nederlanders toch weer in de apartheid van gettovorming terugvallen, zoals dat in Amerika onder vele Latino's en Afro-Amerikanen is gebeurd, zijn mijns inziens de volgende voorwaarden essentieel. Gettovorming is niet het resultaat van een bewuste strategie van een minderheid. Ook is zij in de context van een democratische staat niet het gevolg van een bewuste beheersings- en onderdrukkingpolitiek van de meerderheid. Veeleer ontstaan etnische getto's in grote steden door armoede, politieke afhankelijkheid en daaraan gekoppelde maatschappelijke verloedering. Een beleid tegen gettovorming is een beleid tegen

deze grootstedelijke armoede, afhankelijkheid en verloedering.

Een eerste Pavlovachtige reactie is om meer geld in de steden te pompen. Nu is het evident dat tal van maatschappelijke en sociaal-economische programma's geld kosten en dat daar de nodige financiën voor vrijgemaakt moeten worden. Toch zien we steeds vaker dat alle financiële stromen slechts water naar de zee voeren, indien de groeperingen waarvoor de programma's bedoeld zijn passief blijven en als los zand aan elkaar hangen. Zij kunnen zichzelf niet organiseren en moeten op hulp en ondersteuning wachten. In het minderhedenbeleid hebben we mijns inziens tot voor kort de minderheden te eenzijdig als objecten en niet als subjecten beschouwd. Om het wat eenzijdig te zeggen, we hebben ons vooral bezig gehouden met het ontwerpen van subsidiërende structuren en processen ten behoeve van de minderheden en hen daarmee onbedoeld van hun initiatief en vindingrijkheid beroofd. Het is als een industrieel bedrijf dat alleen oog heeft voor de materiële infrastructuur en de menselijke factor - de *human resources* - veronachtzaamt. Wat zijn de belangrijkste componenten van een op *human resources* gericht beleid met betrekking tot de culturele minderheden in onze samenleving?

Om te beginnen moeten zij van jongs af aan naast de moedertaal zowel passief als actief vloeiend Nederlands kennen. Naar verluid is er onder alloctonen veel vraag naar lessen Nederlands. Het beantwoorden van deze vraag moet beleidsmatig een hoge prioriteit krijgen. Overigens denk ik dat dit een generatie-aangelegenheid is, want als - en dat is een nog veel belangrijker voorwaarde - in overleg met de ouders en alloctone organisaties de leerplicht strikt wordt nagekomen, zal het Nederlands onder migranten vanzelf de alledaagse voertaal worden. Koppelteken-Nederlanders groeien minstens tweetalig op: zij be-

heersen zowel de moedertaal als het Nederlands. Daar moet, om ook buiten Nederland te kunnen opereren, in het voortgezet onderwijs minstens één andere moderne taal, bij voorkeur Engels, bijkomen.

Levensbeschouwing is in ons land een titel voor gesubsidieerd bijzonder onderwijs. In het geval van de islam is dat interetnisch zodat de kinderen ook buiten de lessen met elkaar in het Nederlands converseren. Het onderwijs geschiedt uiteraard in het Nederlands en het *curriculum* van dit bijzondere onderwijs bestaat ook uit het normale Nederlandse lesprogramma. Etniciteit kan en moet geen titel voor gesubsidieerd bijzonder onderwijs zijn. Koppelteken-Nederlanders ontvangen voor zover ze geen islamitische scholen bezoeken in Nederlandse scholen onderwijs, waar op initiatief van de ouders eventueel *extra-curriculair* onderwijs in de eigen taal en cultuur wordt gegeven. Een dergelijk onderwijs kan ook buiten de school in het kader van eigen organisaties worden verzorgd.

Het is de vraag of komende generaties koppelteken-Nederlanders zoveel behoefte zullen hebben aan eigen organisaties in de wereld van de sport en de kunstbeoefening, maar waar die behoefte bestaat en in eigen organisaties bevredigd wordt, moet dit onder meer via de normale subsidiestromen en -procedures worden gestimuleerd. Zelf-organisatie geeft een culturele minderheid zelfrespect, zelfvertrouwen en bij goede prestaties ook maatschappelijk aanzien.

Zelf-organisatie van en door koppelteken-Nederlanders gaat tegen het vaak nogal paternalistische 'zieligheidssyndroom' van het nabije verleden in. Het basisprincipe van de sociale vernieuwing, namelijk dat burgers niet passief op steun en hulp van politici en hun ambtenaren gaan zitten wachten, doch het initiatief hernemen en (eventueel in samenwerking met politici

en ambtenaren) zoveel mogelijk problemen op het concrete niveau van de eigen wijk en straat zelf oplossen, is ook voor de culturele minderheden essentieel. Een dergelijke zelf-organisatie in het kader van de sociale vernieuwing is meer dan integratie in de (stedelijke) samenleving; zij is tevens een belangrijke vorm van participatie, van deelname aan het reilen en zeilen van de maatschappij.

Zelforganisatie geeft een culturele minderheid zelfrespect, zelfvertrouwen en maatschappelijk aanzien

Het behoeft langzamerhand geen betoog meer dat de wellicht belangrijkste voorwaarde voor integratie en participatie van culturele minderheden in onze pluriforme maatschappij de deelname aan de arbeidsmarkt is. Het is inmiddels een open deur intrappen, indien gewezen wordt op het belang van twee factoren: beheersing van de Nederlandse taal en voldoende scholing. Er zijn, zo weten we, structurele en culturele *barrières* voor minderheden om in de arbeidsmarkt te participeren. Alle reeds bestaande instrumenten om discriminatie te voorkomen blijven volop van kracht. Zij betreffen vooral de structurele *barrières*, maar kunnen de culturele vooroordelen niet slechten. Ik twijfel over het nut en de zin van allerlei anti-racisme lesprogramma's op de scholen en anti-racisme campagnes in de media. In tegendeel, ik vrees dat dergelijke goed bedoelde programma's en campagnes een pervers re-

sultaat afwerpen, namelijk versterking van de vooroordelen die juist bestreden worden. Naar mijn mening zal een verdergaande zelf-organisatie en daarmee verbonden integratie van allochtonen in de samenleving in de richting van het koppelteken-Nederlandschap een multiculturele samenleving totstandbrengen die niet tot een van mislukte assimilaties zinderende smeltkroes leidt doch een veelkleurig mozaïek tot stand brengt dat binnen het geheel van een Nederlandse samenleving culturele eigenheid tolereert en zelfs respecteert. Koppelteken-Nederlanders zullen dan herkend en gerespecteerd worden als volwaardige landgenoten.

Het sluitstuk van het koppelteken-Nederlandschap is de naturalisatie. Ons beleid moet erop gericht zijn hen zoveel als mogelijk is Nederlandse staatsburgers te laten worden. Vooral de generaties allochtonen na de eerste generatie moeten gestimuleerd worden het Nederlandschap, waar ze als ze hier geboren zijn recht op hebben, ook daadwerkelijk aan te vragen. Wie zich op latere leeftijd in ons land heeft gevestigd, zou na minstens vijf of zes jaren hier woonachtig geweest te zijn voor het Nederlandse staatsburgerschap in aanmerking moeten kunnen komen. Dan moeten wel een behoorlijke passieve en actieve kennis van de Nederlandse taal en een basale kennis van de Nederlandse cultuur en maatschappij als eisen voor het Nederlandschap gelden. Evenals dat in de Verenigde Staten gebeurt, zou een eenvoudige toets deze eis kunnen onderstrepen. Een sobere ceremonie als plechtige *rite de passage* zou het verwerven van het Nederlandschap moeten opluisteren.

Individualisering versus maatschappelijk middenveld

Het bovenstaande pleidooi voor een volwassen aanpak van het zogenaamde 'minderhedenprobleem' dat, zo hoop ik duidelijke

lijkt gemaakt te hebben, voor een belangrijk deel een 'meerderheidsprobleem' is, past mijns inziens in het Program van Uitgangspunten en in de visie van het CDA op een verantwoordelijke samenleving. Meer dan enig andere partij heeft het CDA steeds gehamerd op het belang van een vitaal 'maatschappelijk middenveld' van organisaties, waarin de burgers zonder betutteling door politici en ambtenaren inhoud en richting geven aan hun samenleven, voor zover dit strookt met de wetten van het land. Deze nadruk op maatschappelijk middenveld behelst tevens een afwijzing van de suprematie van de markt. In een christen-democratische visie zijn overheid, markt en maatschappij *countervailing powers*, opdat de burgers gezamenlijk inhoud en richting aan hun bestaan kunnen geven en een waarlijk democratische, sociaal-rechtvaardige maatschappij in stand kunnen houden. Ineens is er weer alom sprake van 'radicale individualisering' en lijkt het alsof het negentiende-eeuwse virus van het conservatieve liberalisme dat alleen oog heeft voor de overheid, de markt en de individuele burgers koorts in de hoofden van burgers, politici en ambtenaren teweeg brengt. Radicale individualisering is heel 'leuk' en 'prettig' voor hen die comfortabele posities in de samenleving innemen en die via netwerken en *lobby circuits* hun eigenbelang kunnen zeker stellen. Maar zij is desastreus voor de kwetsbaren onder ons. Het is eigenlijk verbijsterend om waar te nemen dat ook vooraanstaande sociaal-democraten op deze individualiseringstoer gaan, uiteraard schamperend toegejuicht door conservatieve liberalen. Het CDA moet hier niet van haar fundamentele visie op een verantwoordelijke samenleving die gefundeerd is in een sterk maatschappelijk middenveld, afwijken. De kwetsbare groeperingen in onze hedendaagse maatschappij, waaronder vooralsnog de culturele minderheden, kunnen alleen volwaar-

dig en weerbaar zijn, indien ze zich zelf organiseren en hun culturele eigenwaarde en identiteit kunnen bewaren. Dat is alleen mogelijk in het kader van een vitaal maatschappelijk middenveld, waar zij mits goed georganiseerd veel aan kunnen bijdragen. Al dat gepraat en geschrijf over een 'contractmaatschappij' van 'verfrissend geïndividualiseerde', 'slim calculerende' burgers die in 'flexibele netwerken' hun op de markt gerichte belangen verdedigen leidt, als het alles werkelijkheid wordt, uiteindelijk tot een barre wereld. Waarin ondanks de schijn van het tegendeel een harde strijd om macht wordt uitgevochten - een strijd waarin velen, vooral de minst weerbaren, het loodje moeten leggen. De *Iron Lady* van Engeland hing deze visie aan en merkte eens droogjes op: '*Society does not exist*'. Zij (er)kende alleen de overheid, de markt en individuele burgers. Het lijkt erop alsof dit ouderwets liberale beleid in het Verenigd Koninkrijk slechts maatschappelijke ontredering heeft gebaard. Het perverse van de huidige discussie over individualisering is dat wordt gedaan alsof dit alles 'eigentijds' en 'progressief' is en alsof de roep om een versterking van maatschappelijke organisaties

als onderdelen van een vitaal maatschappelijk middenveld hopeloos 'achterhaald' en 'reactionair' is. Het CDA moet zich met kracht weren tegen een dergelijke *Umwertung der Werte*. Eén ding staat voor mij vast: een 'radicale individualisering' in klassiek-liberale zin zou de huidige problemen in de maatschappij, zeker in de grote steden, alleen maar versterken en verscherpen.

